

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	От регионалното към националното – минало, настояще, бъдеще From the regional to the national – past, present, future
Том / година Volume / year	III / 2024
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Подполковник гл. ас. д-р Калин Ранчев Lieutenant Colonel Kalin Ranchev Chief Assistant, PhD
Институция Affiliation	Военна академия „Георги Стойков Раковски“ Rakovski National Defence College
Заглавие Title	ОТ ПОМОЩНИК-КОМАНДИРИТЕ ДО ВОЕННОПОЛИТИЧЕСКАТА АКАДЕМИЯ FROM ASSISTANT COMMANDERS TO THE MILITARYPOLITICAL ACADEMY
Страници Pages	233–249
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-3-233/

ОТ ПОМОЩНИК-КОМАНДИРИТЕ ДО ВОЕННОПОЛИТИЧЕСКАТА АКАДЕМИЯ

Подполковник гл. ас. д-р Калин Ранчев
Военна академия „Георги Стойков Раковски“

Резюме: В доклада е разгледано установяването на политическия контрол върху армията след 9 септември 1944 г. в лицето на създадения помощник-командирски институт, който се явява дублираща структура в йерархията на българската армия. Установяването на политически контрол върху въоръжените сили е важна част от трансформацията на българската армия след 9 септември 1944 г. по съветски образец. В тази насока не просто се следва, а директно се внедрява съветският модел.

Ключови думи: помощник-командирски институт; Военно-политическа академия; Българска комунистическа партия; политико и идейно-възпитателна работа в армията.

В по-голямата част от писаната човешка история се обобщава опитът от историческото развитие на човечеството, че революциите¹ са насилствени, поради факта, че нито една управляваща класа не отстъпва доброволно властта си, без да бъде насилствено заставена да направи това. Смяната на властта е можело да бъде извършена предимно чрез насилие, защото не са съществували утвърдени механизми за прехвърлянето на властта по мирен път. Това насилствено принуждаване е ставало само по пътя на въоръжена борба, чрез революции².

Хана Арендт напомня, че преди периода на Модерността, драматични промени в политическата система (т.е. трансферът на

¹ Насилствено осъществен коренен преврат в обществено-икономическите условия, при който се сваля от власт един режим и се установява друг. Онлайн тълковен речник. (последно посетен на 24.10.2023, 9:10) <<http://talkoven.onlinerechnik.com/duma/революция>> В политиката, „революция“ навлиза през XVII в. Ползвана е, за да опише някакво внезапно преобръщане на установена политическа система. (последно посетен на 24.10.2023, 9:13) <<https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/revol-ju-ci-q>>

² Данаилов, П., 1954. Българската комунистическа партия – създател и ръководител на Българската народна армия. Военноисторически сборник, кн. 3, с. 14.

власт от една група към друга) са се случвали само в рамките на относително малък обществен елит. „Народът“ не е съществувал, тъй като никому не е хрумвала идеята, че „простите хора“ могат да бъдат включени във властта. След XVII в. обаче бързо се разпространява идеята, че всички (поне – всички мъже), дори бедняците, имат равни права и следователно, правото да бъдат представени във властовите структури на обществото“.

„Тази нова идея за всеобщо равенство обяснява защо тези хора искат свобода и участие във властта, а това никога не се е случвало. Това обяснява защо, след като веднъж са стартирали като програма за „връщане“, и американската, и френската революция доста бързо формулират други свои цели, гледащи напред. Работата е там, че това са първите народни революции – т.е. преобръщания, в които участва народът, обикновените хора. Под напора на обикновените хора и двете революции сравнително бързо излизат далеч отвъд първоначалните си програми за „връщане“; вместо обратен завой към някакво по-добро минало, революциите започват да схващат себе си като внезапен скок в някакво по-добро бъдеще. Този скок фомира гръбнака на революционната теория на Карл Маркс, която доминира политическия пейзаж в продължение на столетие (т.е. след средата на XIX в.)“.

„След Маркс, Ленин допълва тази теория, като премества ударието от „класата“ към нейния „политически авангард“. Според Маркс, когато дойде мигът на революцията, пролетариатът ще действа, в целия си размер, като агент на промяната. Според Ленин, пролетариатът няма да направи нищо подобно, защото това е работа за неговата политическа партия („авангард“). Така промяната ще дойде, след като партията вземе властта и започне да налага революционни промени, отгоре-надолу и крачка по крачка“³.

Постигането на победа на пролетариата, ръководен от своя комунистически авангард за завземането на властта, може да стане единствено ако се създаде въоръжена сила – армия, или се установи пълен контрол над досега съществуващите въоръжени сили. Въоръжената сила – армия, ще е необходима и когато пролетариатът е завладял властта и е започнал изграждането на ново общество, за защитата му от останалите страни, които ще проявят открит стремеж за разгрома на това общество⁴.

Установяването на политически контрол над армията от БРП

³ Дайнов, Евгений. Университетски речник – основни понятия. Революция. (последно посетен на 24.10.2023, 9:15) <<https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtq/revol-ju-ciq>>

⁴ Данаилов, П., 1954. Българската комунистическа партия – създател и ръководител на Българската народна армия. Военноисторически сборник, кн. 3, с. 14 – 15.

(к) след 9 септември 1944 г. е една от водещите цели във военната линия на комунистическата партия. Тя се изразява в създаването на паралелна дублираща йерархична структура във войската, чрез изграждане по подобие на съветски модел, на помощник-командирски институт във войсковите части. Възникването на института на помощник-командирите води началото си още от т. нар. Народоосвободителната въстаническа армия (НОВА), когато в структурата на партизанските отряди и по подобие на Червената армия са включени политически комисари⁵.

Непосредствено след нападението над Съюза на съветските социалистически републики (СССР) от Германия на 22 юни 1941 г., Българска работническа партия (комунисти) (БРП (к)) по повод агресията издава позив, в който призовава българския народ да окаже помощ на СССР. В издадения позив се казва, че войната ще бъде тежка и кръвопролитна и българският народ не трябва съдейства на „фашистките разбойници“: „Нито едно зърно българска пшеница, нито едно късче български хляб на германските фашисти и сбирачи. Нито един българин в тяхна услуга“. На своето заседание от 24 юни 1941 г. Политбюро на Централния комитет на БРП (к) (ПБ на ЦК на БРП (к)) взема решение за въоръжена борба срещу „фашистките окупатори“, като набелязва нейните главни насоки: „създаване на партизански групи, чети и отряди, които с методите на въстаническата борба да воюват за унищожаване на окупаторите и обслужващите ги предприятия, складове, транспорт, продукция; да бъдат създадени помощни бойни групи, чети и отряди, които да съдействат на партизанските части, да провеждат самостоятелни диверсионни и саботажни акции, да наказват народните врагове – предатели и провокатори, – да организират масов саботаж в индустриалното и селскостопанското производство; в армията да се проведе системна политическа работа за дезорганизирането ѝ като оръдие на „монархо-фашистката диктатура“, за превръщането и в негодна за военни действия на Източния фронт, срещу съседните народи и за вътрешнополицейска дейност“⁶. Няколко дни след обявяването на войната срещу СССР в България са създадени партизански чети в Разложко, Баташко, Дупнишко, Карлов-

⁵ Жеков, Боян. Засаждането на червените макове. Създаването на помощник-командирския институт в българската армия (септември – декември 1944 г.). В: Държавната идея в модерната епоха. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 147. ISBN: 978-954-07-4559-6. Калонкин, Марин. НОВА. Съюзник на съюзниците по време на Втората световна война. София, 2001, с. 28 – 29.

⁶ Марков, Марко. 1969. Революционната работа на БКП в буржоазната армия в периода 1941 – 1944 г. Военноисторически сборник, кн. 4, с. 15.

ско, Калоферско, Севлиевско, Габровско и др. Създават се и бойни групи за извършване на саботажи и диверсии. Така в процеса на започналата въоръжена борба от БРП (к) се поставят основите на партизанското движение, прераснало по-късно в НОВА⁷.

Възприетият курс на въоръжена борба от БРП (к) кара партията да засили своята дейност в армията, целейки разширяване влиянието ѝ в нейните редове, като по този начин тя „може бързо да се революционизира и използва във въоръжено въстание“. Информацията, с която ЦК на партията разполага, че сред мобилизираните войници има настроения против българското обвързване с Тристранния пакт, което трябва да се използва за привличането им в едни бъдещи въстанически действия. Въз основа на тези схващания е взето решение за изготвяне на план за въоръжено въстание⁸.

При провеждане на своята политическа работа сред военнослужещите в периода от 1941 – 1942 г. БРП (к) създава военни комисии, които се изграждат в полковете, дружините и ротите и имат следната организационна структура: в полковете е от трима военнослужещи, единият от които е във връзка с член от военната комисия или е неин представител. В дружините не се изграждат тройки, тъй като полковото ръководство поддържа връзка с тройките или групите в ротите и взводовете (тези групи имат неограничен състав). Указанията за изграждане на групи в армията са издадени от Задграничното бюро (ЗБ) на ЦК. В предаване по радиостанция „Христо Ботев“ от 15 март 1942 г. е съобщено, че: „Върховен и повелителен дълг на всички решителни, беззаветно предани на нашето отечество офицери, подофицери и войници е умело и настойчиво да създават в армията – в полковете, в ротите – тайни боеви групи, които в решителния час да поведат войсковите части против филовските предатели и техните хитлеристки чорбаджии.“ След обявяването на програмата на Отечествения фронт (ОФ) по радиостанция „Христо Ботев“ на 17 юли 1942 г. ЦК на партията дава указания за създаване на войнишки и офицерски комитети с цел ограничаване на влиянието на командването на армията за използването ѝ против комунистическата партия. С цел регламентиране на организацията и задачите на войнишките комитети в армията ЦК на БРП (к) изработва директива под название „Във връзка с подготовката на армията за най-активното ѝ участие в предстоящото въоръжено

⁷ Данаилов, П., 1954. Българската комунистическа партия – създател и ръководител на Българската народна армия. Военноисторически сборник, кн. 3, с. 19.

⁸ Марков, Марко. Революционната работа на БКП ..., с. 15 – 16.

въстание“⁹.

За организиране и ръководство на въоръжената борба на заседание на ПБ на ЦК на БРП (к) от 24 – 26 юни 1941 г. е формирана Централна военна комисия (ЦВК), а при окръжните комитети на партията – окръжни военни комисии. Централната и окръжните комисии съществуват до началото на 1943 г. В новосъздадените военни комисии има специално разкрита длъжност – завеждащ работата на партията в армията. В условията на разгърнатата се въоръжена борба така създадените комисии не са в състояние да осигурят нужното оперативно ръководство. ПредЦК на БРП (к) изниква задачата за създаване на орган, който по-оперативно да ръководи въоръжената борба. В периода март – април 1943 г. страната е разделена на 12 въстанически оперативни зони (ВОЗ) с общо военно ръководство под названието Главен щаб (ГЩ) на Народоосвободителната въстаническа армия. Всяка ВОЗ се ръководи от щаб на зоната. След създаването на Главния щаб и щабове на въстаническите оперативни зони, работата на партията в армията се поема изцяло от тях¹⁰. В командването на отрядите на НОВА по съветски образец са включени политически комисари, както в Червената армия¹¹.

В навечерието на 9 септември 1944 г. една от задачите на партията е да подтикне към активни действия войнишките маси. В изпълнение на окръжно № 4 на ЦК на БРП (к) ГЩ на НОВА отправя обръщение към войниците, подофицерите и офицерите за съгласувани действия с частите на НОВА под единното командване на Главния щаб за сваляне на старата власт¹². В резултат на това в следващите няколко дни в частите се изграждат войнишки комитети, съставени предимно от войници, чиято цел е да поемат командването на частите до момента, когато командването на войската се поеме от новата власт¹³. Войнишките коми-

⁹ **Марков, Марко.** 1969. Революционната работа на БКП в буржоазната армия в периода 1941–1944 г. Военноисторически сборник, кн. 4, с. 18.

¹⁰ **Марков, Марко.** Революционната работа на БКП ..., с. 17.

¹¹ **Жеков, Боян.** Засаждането на червените макове. Създаването на помощник-командирския институт в българската армия (септември – декември 1944 г.). В: Държавната идея в модерната епоха. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 147.

¹² В Заповед № 3 на Главния щаб на НОВА, подписана от генерал-майор Благой Иванов, пункт 4 се казва: „... сички офицери, които се опитват да подровят престижа на Правителството на Отечествения фронт, да се арестуват веднага и предадат на съответната власт. Всички, които противодействат на решенията правителството и не изпълняват заповедите ...да се разстрелват на място ...“ БЕЛЕЖКА.

¹³ **Христов, Фильо.** 1964. Към въпроса за създаването на Българската народна армия. Военноисторически сборник, кн. 5, с. 78 – 79.

тети официално просъществуват за кратко време, до 20 – 22 септември 1944 г. (ако и да има документи за тяхното съществуване след това), до въвеждането на помощник-командирския институт във войската¹⁴.

След промяната на 9 септември 1944 г. трансформацията на българските въоръжени сили в „народнодемократичен“ дух е една от основните задачи на правителството на ОФ. За изпълнението на тази изключително важна задача – създаване на въоръжена сила, която да бъде вярна на новата власт и способна да защитава интересите на комунистическата партия, се използва съветският опит във военната област. При създаването на военните органи БРП (к) е улеснена от факта, че подобни органи са изградени и функционират в периода 1941 – 1944 г., така че след вземането на властта на 9 септември за комунистическата партия никак не е трудно да преустрои военната си дейност при новите условия на работа, когато тя става управляваща партия и ръководна политическа сила в правителствената коалиция. Военните отдели се утвърждават като основни военни органи в организационната структура на БРП (к). Политбюро решава военните отдели да бъдат създадени към Централния комитет и областните комитети на партията, към националния комитет и областните комитети на ОФ, както и към онези околийски отечественофронтовски и партийни комитети, където има военни гарнизони¹⁵.

Военният отдел към ЦК на БРП (к) започва да се създава непосредствено след 9 септември 1944 г. При формирането на Политбюро на ЦК на партията на 12 септември 1944 г. за завеждащ Военния отдел е определен Иван Винаров. След установяването на „народнодемократичната власт“ военните отдели се утвърждават като основни военни органи в организационната структура на БРП (к). Военните отдели се ръководят непосредствено от партийните комитети. Конкретни указания за специфичните им задачи получават и от Военния отдел към Централния комитет¹⁶.

¹⁴ Данаилов, П., 1954. Българската комунистическа партия – създател и ръководител на Българската народна армия. Военноисторически сборник, кн. 3, с. 107. Жеков, Боян. По пътищата към властта. Щрихи към дейността на Дамян Велчев преди и след 9 септември 1944 г. // В: 70 години от поврата на Девети септември 1944 година – исторически предпоставки и последствия. Сборник с научни изследвания. София: Манта принт, 2015, с. 142.

¹⁵ Андонов, Кръстан. 1987. Военните отдели и Главният щаб на НОВА през отечествената война на България 1944–1945 година. Военноисторически сборник, кн. 2, с. 72–73.

¹⁶ Андонов, Кръстан. 1987. Военните отдели и Главният щаб на НОВА през отечествената война на България 1944 – 1945 година. Военноисторически сборник, кн. 2, с. 73.

На 9 септември 1944 г. военният министър в правителството на ОФ полковник Дамян Велчев и главнокомандващият НОВА Благой Иванов излизат с обща заповед за вливане на частите от съпротивителното движение в редовете на българската войска¹⁷. Ден по-късно с постановление на правителството от част от въстаническите отряди е създадена Народната гвардия в разпореждане на Министерството на войната. Формираните отделни гвардейски поделения са на основата на партизанските части, като в състава им се запазват политическите комисари. Гвардейските части по същество представляват партийни войски. Това са първите части от армията, в които институтът на помощник-командирите е изграден изцяло¹⁸.

Във връзка с постановлението на Министерския съвет за вливането на въстаническите войски в редовете на войската, становището на ЦК на БРП (к) е ГЩ на НОВА да престане да съществува. На 13 септември 1944 г. Трайчо Костов в радиограма до Георги Димитров съобщава, че „Щабът на НОВА преставя да съществува, а силите му се включват в ръководството на армията и милицията. Неговата работа се поема от Военния отдел на партията“. В своя защита ГЩ на НОВА излиза с мотивирано предложение пред ПБ на ЦК на БРП (к) за продължаване на своята дейност, които са изложени в няколко пункта: „да провежда строго установената политическа линия във войската; да активизира политическата дейност във връзка с преустройството на армията; да решава своевременно въпросите, свързани с назначаването и инструктажа на помощник-командирите в качеството им на помощен орган на военния министър; да осъществява цялостното военно и политическо ръководство на Народната гвардия – комплектуване на гвардейските поделения с команден и редови състав, въоръжаване, стъкмвяване, решаване на всички възникнали въпроси по взаимоотношенията на гвардията с редовната армия и други“. Посочено, е че при решаването на тези задачи Главният щаб на НОВА ще работи като помощен орган на военния министър. Мотивите са приети от ЦК на партията и той продължава

¹⁷ „Въстаническите зони, бригади, дружини и чети да се влеят в редовете на армията, като създадат общо командване на отделните военни части. Командирите на въстаническата войска запазват командващите места, каквито са заемали във въстаническата армия“. Вестник „Народна войска“, бр. 6 от 20 септ. 1944 г.

¹⁸ **Жеков, Боян.** Засаждането на червените макове. Създаването на помощник-командирския институт в българската армия (септември – декември 1944 г.). В: Държавната идея в модерната епоха. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 147.

своята дейност¹⁹, с което на практика ГЩ на НОВА става другият военен орган, посредством който БРП (к) провежда политиката си в армията. Намирайки се в пряка връзка с Военния отдел на ЦК на БРП (к), от там той получава указания и инструкции за изпълнение на задачите по преустройство на армията²⁰.

Успоредно с това новата власт в дните около 9 септември 1944 г. започва изпращането на свои политически представители в редица части на войската. Общо над 250 души са изпратени като представители на новата власт в частите на армията. Те са надлежно снабдени със съответните пълномощия от командването на НОВА. Тяхната основна цел е да тушират „кипналите“ революционни войнишки маси и избраните от тях войнишки комитети, които представляват заплахата за устоите на армията. В редица части, в които има масови арести на офицери, тяхната задача е да се намесят, за да предотвратят неконтролируемите действия на войнишките комитети, да освободят част от задържаните офицери и да укрепят позициите на старите командни кадри. Впоследствие част от тези политически представители на новата власт остават като първите помощник-командири по частите²¹.

На свиканото специално заседание на 25 октомври 1944 г. от ПБ на ЦК на БРП (к) за решаване на най-актуалните задачи на партията във военната област е взето решение за военната политика на партията – „създаване на една демократическа, национална армия, с желязна съзнателна дисциплина, с висок боен дух“, която успешно да участва в заключителния етап на войната срещу хитлеристка Германия. Задачите на военните отдели са определени в шест пункта: „довеждане докрай на чистката в армията от фашистки елементи; организиране на разгърнатата масовополитическа работа сред личния състав на армията за неговото превъзпитание в антифашистки и демократичен дух; организиране на работата на членовете на БРП (к) и РМС в армията; подготовка на нови военни кадри; разработване на политиката на партията във военната област; организиране на охраната на партийните клубове и на ръководни партийни дейци“. Взето е

¹⁹ Главният щаб на НОВА съществува до края на декември 1944 г.

²⁰ **Андонов, Кръстан.** 1987. Военните отдели и Главният щаб на НОВА през отечествената война на България 1944 – 1945 година. Военноисторически сборник, кн. 2, с. 91 – 92.

²¹ **Жеков, Боян.** Засаждането на червените макове. Създаването на помощник-командирския институт в българската армия (септември – декември 1944 г.). В: Държавната идея в модерната епоха. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 148.

също решение към Военния отдел на ЦК на БРП (к) да се създадат секторите „Политическо и културно възпитание на армията“, „Военен печат“, „Военноучебни заведения“, „Информация“ и „Инструкторски сектор в състав от по трима членове“²².

Принос за усвояването на съветския опит в бойни условия от създадения през септември 1944 г. помощник-командирски институт има и проведеният в началото на месец февруари 1945 г. 7-дневен курс на помощник-командирите от Първа българска армия. В занятието участват 39 души, на които съветските политработници изнасят беседа за политическата работа в Червената армия²³.

На проведеното заседание са приети важни решения за укрепване на помощник-командирския институт, възложено е на Военния отдел при ЦК да изготви инструкция за помощник-командирите, да води системна политическа и разяснителна работа за методите им на работа и техните предстоящи задачи. В двумесечен срок е предвидено да се проведе под ръководството на военните отдели конференции с помощник-командирите, на които трябва да бъдат уточнени задачите им в армията, а същевременно във вестник „Народна войска“ да се открие рубрика „Беседа с помощник-командира“. Поставена е отговорната задача пред Военния отдел на ЦК за подбора на нови военни кадри, организиране на курсове с помощник-командирите, както и с офицерите от гвардейските части на Военното училище, за да може да се прочистят от „фашистки елементи“ Военното училище и Школата за запасни офицери, като по този начин се замени преподавателският състав. Окончателното им преименуване от политкомисари в помощник-командири става с решението от 25 октомври 1944 г. на ПБ на ЦК на БРП (к).²⁴

Политбюро оценява голямата роля и значение на помощник-командирския институт, „че това не е временна мярка, а трайна партийна линия и че „помощник-командирите остават за постоянно в армията“. С въвеждането на помощник-командирите се извършва значително с политическо значение изменение в организационната структура на армията. Подборът на кадри за помощник-командири съгласно указанията на ПБ на ЦК на БРП

²² ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 4.

²³ Жеков, Боян. Българската армия и усвояването на бойния опит от най-голямата война 1939 – 1945 г. В: Великите сили, Балканите и България през Втората световна война, 2016, с. 269.

²⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 4.

(к) е важна партийна задача²⁵. Изискванията, които Политбюро предявява към тях, е те да: израстват не само като политически работници, но и като добре подготвени военни специалисти, на които да бъде поверено бъдещето ръководство на армията. За целта са подбирани по-млади, здравии политически подготвени партийникадри.

Според разпоредбите на заповед № 350 от 20 септември 1944 г. на военния министър, в която за пръв път се споменава понятието „помощник-командири“, се споменава за назначаването на лица отговорни за „политическото възпитание“ във войската²⁶. Военният отдел на ЦК на БРП (к) изисква от военните отдели на областните и околийските партийни комитети да поемат отговорността за предлаганите от тях кандидати за помощник-командири, тъй като те се подбират и предлагат от съответните комитети на ОФ и се назначават от командирите на армии и дивизии. Но на практика редът се нарушава и подборът на помощник-командирите се извършва от военните отдели при партийните органи, а помощник-командирите на армии и дивизии се определят от ПБ на ЦК на БРП (к). Тъй като помощник-командирите официално се назначават като представители на ОФ в армията, те могат да бъдат членове на всяка една от партиите включени в него²⁷.

Успешното изпълнение на основната задача, поставена пред помощник-командирите да усмирят революционни войнишки маси и избраните от тях войнишки комитети и да укрепят дисциплината, налага преосмисляне на първоначалния замисъл. Това е наложено от факта, че е нарушена субординацията в армията, войнишките комитети възникват отдолу нагоре, което е в нарушение на принципите на управление на армията. Разрешаването на проблема се постига като новоназначените политически работници следва да се приемат като „командири на общо основание, но специално ще се интересуват от политпросветната работа в частите“. Учредяването на института на помощник-командирите в армията става с министерска заповед № 352 на ге-

²⁵ Георги Димитров „Трябва да подберем хора – подготвени, политически зрели и с перспектива да останат да работят в армията“.

²⁶ **Жеков, Боян.** Засаждането на червените макове. Създаването на помощник-командирския институт в българската армия (септември – декември 1944 г.). В: Държавната идея в модерната епоха. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 150.

²⁷ **Андонов, Кръстан.** 1987. Военните отдели и Главният щаб на НОВА през отечествената война на България 1944 – 1945 година. Военноисторически сборник, кн. 2, с. 75.

нерал Дамян Велчев от 22 септември 1944 г.²⁸, с която официално се назначават първите помощник-командири на армии, корпуси и Въздушните войски. Предвижда се редът за назначаване на такива в дивизиите, полковете и дружините. Поставените задачи пред помощник-командирите са укрепване на дисциплината и превъзпитание на личния състав в духа на идеите на новата власт.

Това на практика показва, че още със създаването на помощник-командирския институт той е доминиран от представители на БРП (к). От една страна, това е породено от стремежа на партията да овладее института, от друга страна, поверяването на политическата работа в армията следва да се повери на верни и достатъчно идеологически подготвени кадри, с които към момента разполага единствено БРП (к). Доминирането на комунистите в комитетите на ОФ позволява на БРП (к) да укрепи позициите си в института, като на практика го превръща в своя партийна структура²⁹.

Посредством помощник-командирският институт партията осъществява непосредствен контрол над офицерите и за тяхната антидържавна дейност. Изводът, който се налага, че е време да се пристъпи към бързото освобождаване от „реакционно“ настроените офицери. Нуждата от ускоряване на мерките за прочистване на армията от „реакционното“ офицерство кара ЦК на БРП (к) в лицето на Георги Димитров да отправи предложение пред Народното събрание за приемане на „Закон за ръководство и контрол на войската“, въз основата на който в двуседмичен срок от редовете на войската са уволнени офицери и подофицери „с фашистки, реставраторски и антидемократични проявления“, по силата на който от армията са изгонени около 2000 офицери³⁰. Със закона се е отнема голяма част от правомощията на военния министър, а цялата дейност по изграждането, подготовката и снабдяването на армията става отговорност на правителството. С това се цели да се засили контрола, влиянието и ръководството

²⁸ **Николов, Стоян.** Пропагандните образи на Втората световна война във фронтовите вестници, съхранявани в Националния военноисторически музей. В: Великите сили, Балканите и България през Втората световна война. София, 2016, с. 352.

²⁹ **Жеков, Боян.** Засаждането на червените макове. Създаването на помощник-командирския институт в българската армия (септември – декември 1944 г.). В: Държавната идея в модерната епоха. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 150 – 151.

³⁰ **Калонкин, Марин.** 1978. Създаване, развитие и укрепване на помощник-командирския институт в Българската народна армия. Военноисторически сборник, кн. 2, с. с. 48.

на БРП (к) над въоръжените сили. Завършек на тази дейност е освобождаването на генерал-полковник Дамян Велчев от поста министър на войната. През ноември 1946 година на длъжността е назначен генерал-майор Георги Дамянов. По този начин БРП (к) съсредоточава в ръцете си цялото ръководство и контрол над българската армия. Със закона се разширяват и правата на политическите офицери³¹, с което на практика единоначалието в армията се нарушава официално. Тези права позволяват на партията посредством помощник-командирите да упражнява пълен контрол върху дейността на командирите и да им въздейства. Прочистването на войската продължава и през 1947 г., когато са уволнени още над 1000 офицера. Това прочистване на армията в основни линии завършва досредата на 1948 г.³²

През 1947 г. настъпва промяна на щата на политработниците в полковете и трансформирането на политическите отделения на армиите и родовете войски в политотдели. През октомври 1947 г. министърът на народната отбрана утвърждава „Правилник за службата на политическите офицери на БНА“, който внася по-голяма конкретност в дейността им. Названието „офицер, завеждащ политическото възпитание“ е заменено със „заместник-командир по политическата част“. Тези промени налагат през 1947–1948 г. да бъдат назначени в редовете на БНА още около 500 комунисти, които след двумесечен курс са назначени като офицери³³.

До края на 1948 г. са постигнати сериозни „успехи“ в изграждането на „народната армия“, тя е прочистена от офицери и подофицери „с фашистки, реставраторски и антидемократични проявления“ и на преден план излиза въпроса за подготовката на нови кадри. Ако в началния период след 9 септември 1944 г. основна задача е попълването на армията с достатъчно верни и предани кадри, то сега предаността към партията не е достатъч-

³¹ Съгласно чл. 5 от закона помощник-командирите са помощници на командирите и заедно с тях носят отговорност за целокупната дейност на частите и поделенията, подписват бойните и оперативните заповеди, заповедите по личния състав и атестациите. Член 6 от закона предвижда „...офицерите по политическото възпитание се ползват с дисциплинарни права по отношение на целия личен състав на часта, с изключение на лицата, равни с тях по длъжност и звание. Те са признати за офицери на действителна служба, за които важат напълно всички военни закони и разпореждания.

³² **Иванов, Страхил.** 1964. Работата на БКП за създаване на военни кадри в БНА след 9 септември 1944 година. Военноисторически сборник, кн. 5, с. 107. Данаилов, П., 1954. Българската комунистическа партия – създател и ръководител на Българската народна армия. Военноисторически сборник, кн. 3, с. 24 – 25.

³³ **Калонкин, Марин.** 1978. Създаване, развитие и укрепване на помощник-командирския институт в Българската народна армия. Военноисторически сборник, кн. 2, с. 48.

на. Освен предаността се предявяват изисквания и към военната и политическата подготовка на кадрите, която трябва да отговаря и на политическата обстановка в света и на Балканите. В армията са създадени най-различни курсове и школи, в които преминават обучение политически офицери, сержанти и старшини, военнотехнически, военномедицински, военносъдебни и други кадри за видовете и родовете войски и учреждения на народната армия³⁴.

С решенията на XVI пленум на ЦК на БРП (к) и на V конгрес на партията, състоял се от 18 до 25 декември 1948 г., се дава нов тласък на партийно-политическата работа в БНА. Ръководейки се от опита на съветската комунистическа партия, БКП взема мерки за засилване на ролята на политорганите и партийните организации в армията и подобряване на партийно-политическата работа сред военнослужещите. През 1948 г. се създават Войскова организация на Отечествения фронт (ВООФ), която по същество е форма на организиране на комунистите в армията, и Войскова народна младежка организация (ВНМО). С Решение № 6 от 27 януари 1949 г. от заседание на ПБ на ЦК на БРП (к) е прието ВООФ да се превърне в организация на партията, като се извърши пререгистрация на членския и състав. В същото решение се регламентира, че партийната организация ще се ръководи от Политбюро, като Политическото управление на БНА има правата на отдел при ЦК. Това е една от първите стъпки към сливане на партията с държавата. Всички въпроси, касаещи организацията, трябва да се поставят и решават в ЦК. Предвижда се за подготовката на нови политически офицери през 1949 г. в армията да се създаде военно-политическо училище. Към него да се организират курсове за преподготовка на приетите вече и служещи във войската политически офицери³⁵.

Решаваща роля за развитието на политическия апарат в армията има решението на ПБ на ЦК на БКП № 69 от 9 август 1949 г., във връзка с изнесеня доклад от Боян Българанов. В полковете е създадена длъжността пропагандист и началник-клуб на полк, в ротите се назначават заместник-командири по политическата част, а тези длъжности в дружините са съкратени. Във връзка с подготовката на политически кадри в армията Политбюро разпорежда на Министерството на народната отбрана да изготви план с мероприятия за обучение на същите във Военнополитиче-

³⁴ **Иванов, Страхил.** 1964. Работата на БКП за създаване на военни кадри в БНА след 9 септември 1944 година. Военноисторически сборник, кн. 5, с. 108 – 109.

³⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 570.

ското училище, както и изпращането им в съветската военнополитическа академия „Ленин“ и Военнополитическото училище „Фридрих Енгелс“. В резултат на проведените множество мероприятия в периода от 9 септември 1944 г. до края на 1949 г. се извършват дълбоки промени в българската армия, които я изграждат по съветски модел³⁶.

През 1950 г. процентът на офицерите, служили в „царската“ армия, съставлява малък процент от общия брой на офицерите във войската. Огромният процент на офицерския състав, служещ в армията, са офицери, които са постъпили в редовете и след 9 септември 1944 г. Половината от офицерския кадър членува в партията и в ДСНМ, което ясно показва политическата принадлежност на офицерския състав към комунистическата партия³⁷.

В първите години след 9 септември 1944 г., когато болшинството офицери са от „царската“ армия и на тях не може да се гласува доверие и да се предоставят права на „командири-единоначалници“, помощник-командирите подписват отдаваните от тях заповеди, като по този начин се нарушава принципа на единоначалието в армията. Промените, които настъпват след 1949 г. и развитието и утвърждаването на партийно-политическия апарат в армията, позволяват да се повери на командирите пълната власт в поделенията и да се въведе пълно единоначалие. Това е направено със Закона за военните сили от септември 1949 г. и поверителна министерска заповед от 25 април 1950 г., с които е премахнато положението заместник-командирът по политическата част да подписва, заповедите издавани от командира. Тази промяна своевременно е отразена и в уставите от 1950 г.³⁸

В изпълнение на постановленията на ЦК на БКП за състоянието, политическото обучение и възпитанието на кадрите в българската армия се разгръща огромна работа за подготовка на новите кадри. С цел повишаване на военната, специалната и политическата подготовка на кадъра се създават редица военни училища, школи и курсове за подготовка и преподготовка на младши, старши и висши офицери по родовете и видовете войски. Голям брой офицери завършват различни академии, училища, курсове и школи в Съветския съюз. Подготовката на българските кадри се извършва в разкритата Военно-политическата академия с два

³⁶ Трифонов, Димитър. 1964. По-нататъшното изграждане на БНА по образец на Съветската армия през периода декември 1948 – април 1956 година. Военноисторически сборник, кн. 6, с. 5 – 6.

³⁷ Трифонов, Димитър. По-нататъшното изграждане на ..., с. 8.

³⁸ Трифонов, Димитър. По-нататъшното изграждане на ..., с. 8 – 9.

факултета във Военна академия „Г. С. Раковски“³⁹.

Политбюро на ЦК на БКП в заседанието си от 17 октомври 1950 г., с Решение № 359, постановява от 1 януари 1951 г. да се формира Военнополитическа академия. С нейното създаване се цели да се повиши квалификацията на партийните работници в българската войска, да подготвя заместник-командири по политическата част на полкове, работници за политотделите на дивизиите, армиите, родовете войски и Политическото управление на войската, пропагандисти за частите и съединенията преподаватели по социаликономическите дисциплини за Военно-учебните заведения и работници за военните вестници и списания. В своето решение ЦК на БКП задължава началника на Политическото управление на войската до 25 октомври 1950 г. да разработи и представи на министъра на народната отбрана генерал-лейтенант Петър Панчевски, а последният да утвърди до 1 ноември 1950 г. положение за работата на Военнополитическата академия и нейния щат⁴⁰.

Въз основа решението на ПБ на ЦК на БКП, Министерският съвет (МС) издава постановление № П-73 от 9 януари 1951 г., с което постановява създаването на Военнополитическа академия като висше военноучебно заведение, считано от 1 януари 1951 година. В документа са регламентирани задачите, устройството, местонахождението, организационната структура, както и срока за обучението в двата факултета на Академията⁴¹. Утвърден от министърът на народната отбрана генерал-лейтенант Петър Панчевски е и статут на Военнополитическата академия на Българската народна войска. Военно-политическата академия на Българската народна войска е висше военнополитическо учебно заведение, център за подготовка на висококвалифицирани политически работници във войската, както и център за научно-изследователска работа в областта на партийно-политическата работа в Българската народна войска⁴². Министърът на народната отбрана на Народна република България, във връзка с постановлението на МС № П-73, издава и заповед за откриването на Военнополитическата академия⁴³. Създаването на Военнополитическата академия в страната поставя началото на нов път на

³⁹ **Иванов, Страхил.** 1964. Работата на БКП за създаване на военни кадри в БНА след 9 септември 1944 година. Военноисторически сборник, кн. 5, с. 109.

⁴⁰ ДВИА, ф. 3, оп. 3, а. е. 72.

⁴¹ Пак там, а. е. 72.

⁴² Пак там, а. е. 72.

⁴³ ДВИА, ф. 1, оп. 1, а. е. 661.

изграждане и повишаване на политическата подготовка на военните кадри.

Въвеждането на помощник-командирите в армията по съветски модел след 9 септември 1944 г. е от изключителна важност за БРП (к) при установяването на политически контрол над войската. Този процес на въвеждане на политически командири в армията изиграва огромна роля за придобиване на водещи позиции от комунистическото ръководство при противопоставянето и елиминирането на отделните ОФ партии за придобиване на водещи позиции в армията. Още от самото начало е показателен стремежа на комунистите да контролират института, чрез монополизиране на подбора на кадрите в него като се спират всички опити на останалите коалиционни партии да участват в подбора им. Партията посредством помощник-командирите осъществява непрекъснат контрол над останалите реакционно настроени офицери с цел прочистването на армията от тях. Тя отлично разбира, че за изграждането на армия от нов тип, се изисква да се отделят постоянни грижи и голямо внимание на подготовката на военните кадри.

По-късно органите за политически контрол в армията, както и техните права и задължение, постепенно се разширяват. Безспорен „връх“ в тази насока е създаването на Военнополитическата академия. Органите за политически контрол ще останат съставна част от българската войска до началото на демократичните промени след 1989 г., когато отново се възстановява принципът на аполитичност на военнослужещите.

FROM ASSISTANT COMMANDERS TO THE MILITARY-POLITICAL ACADEMY

Lieutenant Colonel Kalin Ranchev Chief Assistant, PhD

Rakovski National Defence College

Abstract: The report examines the establishment of political control over the army after 9 September 1944 in the face of the established assistant commanders' institute, which was a duplicate structure in the hierarchy of the Bulgarian army. The establishment of political control over the armed forces was an important part of the transformation of the Bulgarian army after 9 September 1944 along Soviet lines. In this respect, the Soviet model was not just followed but directly implemented.

Keywords: Assistant Commandant Institute; Military Political Academy; Bulgarian Communist Party; political and ideological educational work in the army.

Подполк. гл. ас. д-р Калин Ранчев

Военна академия „Георги Стойков Раковски“

София, бул. „Евлоги и Христо Георгиеви“ № 82

ORCID ID: 0000-0002-1397-0781

E-mail: ranchev_kalin@abv.bg